

Modern international legal standards and their implementation in national legislation on the protection of human rights, freedoms and legitimate interests

Сучасні міжнародні правові стандарти та впровадження їх у національне законодавство щодо охорони прав, свобод і законних інтересів людини

Vladyslav Rebezyuk

Key words:

international legal standards, national legislation, protection of rights, freedoms, law transformation, European standards, national singularities.

Ключові слова:

міжнародно-правові стандарти, національне законодавство, охорона прав, свобод, трансформація права, європейські стандарти, національні особливості.

Вибір тематики зумовленим ситуацією, в якій перебуває Україна, та вектором розвитку суспільства і держави в цілому. Без впровадження європейських правових стандартів неможливо побудувати законодавство, яке б охороняло права, свободи та законні інтереси людини в Україні.

Актуальність теми. Сучасна система захисту прав, свобод і законних інтересів людини потребує певного корегування, приведення її до «єдиного знаменника» й узаконення у всіх демократичних країнах світу з урахуванням їх національних особливостей.

Для України це питання набуває особливо важливого значення в контексті трансформації і наближення права України до права Європейського Союзу. Зазначена проблематика досліджувалася у фундаментальних працях таких науковців, як: В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, В.Н. Денисов, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук та ін.

Нині міжнародні стандарти – це визначальні засади й основоположні принципи, на яких повинна будуватися правова база будь-якої сучасної демократичної держави.

Норми міжнародного права встановлюють стандарти правового статусу для громадян будь-якої країни, в т. ч. й для України. Форма впливу міжнародно-правових норм на правове становище громадянина в кожній конкретній державі залежить від прийнятої в ній концепції співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.

На початковому етапі формування прав людини акценти ставилися на проголошенні невід'ємних її прав і свобод, які складають сьогоднішні принципові правові категорії. На сучасному етапі розвитку правового поля європейська спільнота приділяє більшу увагу спеціалізації правових положень щодо окремого учасника кримінального провадження, тож у підсумку зазначений процес наповнюється демократизацією кримінальних процесуальних правовідносин. Це дуже важливо і для нашої держави.

Міжнародно-правові акти в галузі захисту прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами. Ці міжнародні стандарти з прав і свобод людини можна класифікувати:

- 1) як загальновизнані норми та принципи міжнародного права, що закріплюють стандарти в області правового статусу особи в кримінальному судочинстві;
- 2) як міжнародні стандарти, що конкретизують правовий статус окремих учасників кримінального судочинства;
- 3) як міжнародні рекомендації з розвитку національного кримінально-процесуального законодавства;

- 4) Римський статут Міжнародного кримінального суду як один із важливих способів втілення міжнародних стандартів¹.

До основних міжнародно-правових актів у галузі прав і свобод людини відносять:

1. Загальну декларацію з прав людини 1948 р., яка складається з 30 статей. Більшість статей і їх основних положень закріплені та відтворені в нині діючій Конституції України.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1966 р., підписаний Україною 20 березня 1968 р., ратифікований 19 жовтня 1973 р., який вступив у дію для України 03 січня 1976 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 1966 р., підписаний Україною 20 березня 1968 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р., який вступив у дію для України 23 березня 1976 р.
4. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 1966 р., який вступив у дію 23 березня 1976 р. Україна приєдналася до нього 25 грудня 1990 р.
5. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 1948 р., підписана Україною 16 грудня 1949 р., ратифікована 22 липня 1954 р., яка вступила в дію для України 15 лютого 1955 р.
6. Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, прийнята 1966 р., підписана Україною 07 березня 1966 р., ратифікована 21 січня 1969 р., яка вступила в дію для України 07 квітня 1969 р.
7. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р., підписана Україною 09 грудня 1995 р., ратифікована Україною 17 липня 1996 р.
8. Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р., підписана Україною 20 лютого 1974 р., ратифікована 15 жовтня 1975 р., яка вступила в дію для України 18 липня 1976 р.
9. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., підписана Україною 17 липня 1980 р., ратифікована 24 грудня 1980 р., яка вступила в дію для України 03 жовтня 1981 р.
10. Конвенція про права дитини 1989 р., підписана Україною 14 лютого 1990 р., ратифікована 28 лютого 1991 р., яка вступила в дію для України 27 вересня 1991 р. та ін.

Якщо оцінювати міжнародні стандарти за важливістю і значимістю правового статусу, то можемо констатувати, що вони різні за вагомістю, тому що декларації, засади, правила, плани дій, типові договори та самі рекомендації не мають обов'язкової юридичної сили для країн – підписантів цих документів. Але, маючи міжнародний статус, будучи продуктом міжнародних переговорів і наслідком досягнутої міждержавної згоди, такі документи мають незаперечний авторитет і відіграють роль практичного посилання для держав. Головна їхня цінність полягає у визнанні та прийнятті більшістю демократичних держав. Незважаючи на те, що вони не мають обов'язкової юридичної сили, вони розглядаються як документи, що закріплюють цілі, практику і стратегії, користуються широким визнанням у міжнародній спільноті Європи та всього світу.

Нинішні норми міжнародного права встановлюють стандарти правового статусу для громадян держав, у т. ч. і для України. А сама форма впливу міжнародно-правових норм на правове становище людини в кожній конкретній державі залежить від прийнятої в ній концепції співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права.

Коли ми проаналізуємо міжнародні документи, то дійдемо висновку про те, що міжнародна спільнота прагнула виробити стандарти в найбільш вразливих сферах кримінально-процесуальних відносин. Звернувшись до положення ст. 20 КПК України, в якій декларується забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого, ми побачимо, що європейське правосуддя використовує термін «потерпілий». Згідно з рекомендацією від Комітету Міністрів Ради Європи, основною функцією кримінального правосуддя повинно стати задоволення запитів і охорона прав, свобод і законних інтересів потерпілого².

На думку науковців К.Ф. Гуценка і Є.Г. Ляхова, Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., стала одним із перших документів ООН, котрий вважається єдиним стандартом, до якого необхідно прагнути всім державам світу. У прийнятих стандартах, що містяться в цій декларації, втілені загальнолюдські цінності, необхідні для гідного розвитку

¹ Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право: підручник. К.: Знання. 2012. С. 631–632.

² Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28 июня 1985 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

кожної людини, для забезпечення її прав, свобод і законних інтересів. Вони передають досвід, акумульований світовою спільнотою, та визначають той рівень, за який демократичні держави не можуть опустатися³.

Положення, задекларовані в преамбулі Декларації, якнайкраще відображають ідею, властиву характеру міжнародних стандартів, а саме гармонізацію законодавства демократичних держав. Декларація, яка мала на початковому етапі статус рекомендаційного міжнародного акта, завдяки успішному втіленню в життя визначених норм набула статусу загальновизнаної норми міжнародного права, тож залишається сподіватися, що подібна доля очікує й інші міжнародні норми-стандарту в області прав людини.

Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права слід також відносити до категорії документів, що містять стандарти та принципи кримінального судочинства. Головний зміст цього міжнародного документа полягає в тому, що, порівняно з декларацією, розробники Пакту постаралися найбільш докладно розкрити положення стандартів, викладених раніше в декларації. До того ж Пакт, на відміну від Декларації, мав уже не рекомендаційний, а зобов'язальний характер для країн – учасниць цієї угоди. Пакт фактично створив внутрішню систему визначених основних параметрів належної поведінки, що забезпечила ефективне виконання цього стандарту.

Так, наприклад, стандарт, який вказує на заборону необґрунтованого арешту та затримання, був доповнений посиланням на те, що позбавлення волі особи тільки тоді може бути законним, коли була дотримана процедура, встановлена законом, необхідна для застосування відповідного заходу. Крім того, на законодавчому рівні було закріплено обов'язок держави повідомляти особі під час арешту причини арешту, а також законодавчо передбачено можливість судового оскарження прийнятого рішення про арешт і право особи на компенсацію в разі незаконного арешту.

Цікавим у Пакті є те, що в ній, на відміну від Декларації, закріплений ряд відповідних статей, які спеціально присвячені правовому статусу обвинуваченого, що становлять необхідний мінімальний перелік правочинів відповідного учасника кримінально-процесуальних правовідносин.

У сучасному світі поняття прав і свобод людини вийшло далеко за межі внутрішньонаціональних кордонів, ними переймаються не тільки європейські інституції, а й світові, в т. ч. ООН. Сьогодні права людини стали наріжним каменем правового впорядкування суспільного життя в більшості демократичних країн світу, що обрали за основу правову державу. Сам концепт охорони прав і свобод людини, по-перше, став основою практики міжнародних відносин і їх юридичного регулювання. По-друге, він набув статусу правової вимоги міжнародного співтовариства до кожної окремої держави, незалежно від її суспільного ладу, та закріплений уряді міжнародних правових документів⁴.

Нинішні міжнародні стандарти щодо основних прав і свобод людини і її законних інтересів є тим базисом, який наповнює міжнародний досвід із захисту прав, свобод законних інтересів людини. Це низка нормативних актів, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про політичні та громадянські права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами та ін.

Основні положення Декларацій, Пактів, Хартій, Конвенцій світової спільноти демократичних держав про права, свободи та законні інтереси людини неодмінно повинні відповідати всім міжнародним стандартам, оскільки захист прав, свобод і законних інтересів є базисом демократичної держави. Кожна цивілізована держава повинна забезпечити реалізацію правових гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів своїм громадянам, це і стане невід'ємною складовою частиною демократичної держави.

Міжнародні стандарти є лише певними принциповими положеннями, реальне втілення яких часто утруднено лаконічним їх характером, що і створює певні труднощі в їх розумінні, а отже, і в застосуванні на практиці. І якщо для європейської системи характерна наявність спеціалізованого суду з прав людини, що займається офіційним тлумаченням положень конвенції, то для універсальної системи стандартів подібного механізму немає. Тому сутність міжнародного стандарту заломлюється в рамках певної національно-правової системи, що пропонує своє бачення механізму втілення міжнародних стандартів.

³ Гуценко К.Ф., Ляхов Е.Г. Устав ООН, его цели и принципы и актуальные проблемы разработки и применения международных норм, касающихся уголовного правосудия. М.: Издательство «Международные отношения», 1980. 80 с.

⁴ Махнов В.Н., Пешков М.А. Кримінально-процесуальний процес США (досудові стадії). М.: ЗАТ Бізнес-Шк. Intel-Synthesis, 1998. 207 p. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z652_page_8.html.

Число міжнародних угод і документів, що містять принципи і стандарти державного захисту учасників кримінального процесу, які мають загальне і часткове застосування в досліджуваній області, дуже велике. Певною мірою деякі з них дублюють один одного. Тому нині перед світовим співтовариством постала проблема імплементації норм міжнародного гуманітарного права.

Сьогодні найбільш важливим завданням є приведення стандартів у різних регіонах і країнах у повну відповідність із дійсними там правовими традиціями і культурою. Інтеграція України в систему основних міжнародних пактів і конвенцій з прав людини зобов'язують врахувати у своєму законодавстві основні вимоги ООН і РЄ в області державного захисту учасників кримінального процесу.

Надзвичайно цікавим у контексті сучасних світових тенденцій вважається дослідження С. Гардбаума. На його думку, міжнародна система захисту прав людини, по-перше, створює системи-близнюки національного і міжнародного конституційного права, що захищають основні права. Таким чином, у кожній із зазначених систем юридичний статус захищених прав є однаковим. По-друге, враховуючи її чіткий правовий статус, система прав людини характеризується як конституційований режим міжнародного права. По-третє, розвиток міжнародного права людини є серйозною рисою ситуації відмови від традиційної, горизонтальної парадигми міжнародного права, заснованого на суверенній рівності держав, і заміни її на вертикальну, конституціоналістську парадигму. У цьому С. Гардбаум бачить паралель із національною ситуацією, в якій національне законодавство про права людини конститує всю правову систему загалом⁵.

На думку вітчизняного дослідника Ю.О. Волошина, вихід людини, її прав та інтересів на перший план міждержавного співробітництва зумовило істотні зміни в правовому статусі людини: якщо раніше її правовий статус визначався винятково нормами національного права, то нині, завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права, виникненню великої кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, людина отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захист своїх порушених прав⁶.

Розглядаючи контекст адаптації законодавства України до законодавства ЄС, варто акцентувати увагу на питанні, які саме зобов'язання щодо дотримання та захисту прав людини і громадянина взяли на себе країни – члени ЄС. Тут варто погодитися з думкою заступника директора Національного бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини І.І. Лобасюка, що Європейська конвенція з прав людини стала першим міжнародним правозахисним документом, спрямованим на захист широкого спектру цивільних і політичних прав, що запровадив ефективний контрольний механізм. Це стало можливим завдяки тому, що сам документ був представлений у вигляді міжнародної угоди, держави-учасниці якої брали на себе відповідні зобов'язання⁷.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є міжнародним судовим органом для контролю за виконанням державами-учасниками норм про права людини, закріплених у розділі I Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та в Протоколах до Конвенції. Його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасниками та поширюється на всі спори, що пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та протоколів до неї в національних правових системах. Порядок створення, компетенція і регламентація діяльності Суду та його повноваження визначені та регулюються ст. 19–51 Конвенції. ЄСПЛ замінив дві попередні інституції – Європейську Комісію і Суд з прав людини – в 1998 р. Україна як член Ради Європи підписала Конвенцію 09 листопада 1995 р.

Після її ратифікації Верховною Радою 17 липня 1997 р. та з набуттям нею чинності в Україні наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ⁸.

ЄСПЛ є органом, який здійснює офіційне тлумачення Конвенції. У доктрині широко визнається «прецедентний» характер рішень Суду, що має значення для однакового застосування норм Конвенції державами-учасниками. Тому рішення ЄСПЛ мають велике значення для захисту прав людини в судах України.

⁵ Gardbaum S. Human Rights as International Constitutional Rights. *European Journal of International Law*. 2008. № 19. P. 749–768. URL: doi:10.1093/ejil/chn042.

⁶ Там само.

⁷ Лобасюк І.І. Місце Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини в Конституції та праві України. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm>.

⁸ Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 2004 р. встановлено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору⁹.

Європейський Союз поважає і гарантує права, свободи людини, які закріплені Європейською конвенцією про захист основних прав людини. 07 грудня 2000 р. на Ніццькій конференції було проголошено Хартію основних прав Європейського Союзу. Хартія, яка вміщує 54 положення про основні права, є своєрідною квінтесенцією конституційних положень, спирається на основоположні договірні документи, що є обов'язковими для всіх країн – членів Євросоюзу, зокрема таких, як:

- Європейська конвенція про захист основних прав людини та свобод громадян;
- Європейська соціальна хартія;
- відповідні правові норми європейських договорів;
- судочинство Суду Справедливості Європейського Союзу та ЄСПЛ¹⁰.

Основні гарантії прав людини в Україні ґрунтуються на положеннях Конституції України, конституційної доктрини та конституційної практики.

В Україні спеціалізованим органом конституційного контролю є Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність Конституції України, законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і здійснює офіційне тлумачення Конституції України¹¹.

Так, наприклад, ст. 92 Конституції України закріплює, що права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України¹².

Як слушно зауважує з цього приводу Ю.О. Волошин, в українській науці саме розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина є досить широким і включає категорії «здійснення», «гарантування», а також «забезпечення» суб'єктивного права¹³.

Якщо проаналізувати наявні міжнародні документи, то можна дійти висновку, що міжнародна громадськість насамперед прагнула виробити стандарти в найбільш уразливих сферах кримінально-процесуальних відносин. Якщо в початковий період становлення прав особистості акцент робився на проголошенні невід'ємних прав і свобод особистості, що складають сьогодні принципів правові категорії, то на подальшому етапі розвитку світової спільноти увага приділяється переважно спеціалізації правових положень щодо окремого учасника кримінального судочинства і, в кінцевому підсумку, процесу.

Отже, міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини мають бути фундаментальними принципами в правовому полі України та відповідати вимогам демократичного, громадянського суспільства. Функціональна діяльність влади щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, відповідно до міжнародних стандартів, є багатоаспектною, результати її залежать не тільки від професіоналізму її працівників, а й від ступеня довіри до них із боку громадян.

Подальшою перспективою розвитку України у цьому напрямі має стати фактична реалізація міжнародних стандартів у діяльності виконавчої влади, їх посадових осіб, які забезпечували б функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності на засадах непорушності конституційних прав, свобод і законних інтересів людини.

⁹ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1906-15>.

¹⁰ Шмельова Г.Б. Юридичні механізми забезпечення прав людини. Право України. 1994. № 10. С. 49–51.

¹¹ Конституція України. К.: Паливода, 2017. С. 5–7.

¹² Там само.

¹³ Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К.: Логос, 2010. С. 148–149.

Анотація

У статті автор досліджує сучасний стан міжнародних правових стандартів і впровадження їх у національне законодавство щодо охорони прав, свобод і законних інтересів людини. Автор акцентує увагу на корегуванні цих стандартів до «єдиного знаменника» з урахуванням національних особливостей кожної країни і України зокрема.

Summary

In this article the author investigates the current state of international legal standards and the introduction of these standards in to the national legislation on the protection of human rights, freedoms and legitimate interests. The author focuses on the correction of these standards to the "single denominator" taking into account the national peculiarities of each country and Ukraine in particular.

Використана література:

1. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. С. 631–632.
2. Рекомендация R (85) 1 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28 июня 1985 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.
3. Гуценко К.Ф., Ляхов Е.Г. Устав ООН, его цели и принципы и актуальные проблемы разработки и применения международных норм, касающихся уголовного правосудия. М.: Издательство «Международные отношения», 1980. 80 с.
4. Махнов В.Н., Пешков М.А. Кримінально-процесуальний процес США (досудові стадії). М.: ЗАТ Бізнес-Шк. Intel-Synthesis, 1998. 207 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z652_page_8.html.
5. Gardbaum S. Human Rights as International Constitutional Rights. *European Journal of International Law*. 2008. № 19. P. 749–768. URL: doi: 10.1093/ejil/chn042.
6. Лобасюк І.І. Місце Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини в Конституції та праві України. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm>.
7. Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
8. Грицяк І.А., Говоруха В.В., Стрельцов В.Ю. Правова та інституційна основа Європейського Союзу: підручник. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 111 с.
9. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1906-15>.
10. Шмельова Г.Б. Юридичні механізми забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49–51.
11. Конституція України. К.: Паливода, 2017. С. 5–7.
12. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К. Логос, 2010. С. 148–149.

Vladyslav Rebezyuk,

*Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure
National Academy of Internal Affairs*